

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.04>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В МЕЖАХ ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ СКЛАДНИКІВ ПРАВОВІДНОСИН

Сировацький Валерій Іванович,
кандидат юридичних наук,
адвокат
(м. Київ, Україна)

Стаття присвячена філософсько-правовій характеристиці державного примусу в рамках темпорально-просторових складників правовідносин, що уможливила формування авторської думки, відповідно до якої примус як такий більш притаманний сфері публічно-правових відносин, аніж відносинам приватного права. Обґрунтовано, що це за жодних обставин не спростовує можливості імперативної дії права в цивільних і господарських правовідносинах (а така є беззаперечною, позаяк відповідальність у порядку догвірного та зобов'язального права дає вказівку на можливість вступу в силу імперативних норм у формі настання негативних наслідків юридичної відповідальності). На прикладі контрасту обсягу й форми порівняльний аналіз норм публічного та приватного права дає можливість проаналізувати наявний стан речей, а заодно вказує на темпорально-просторові особливості різних видів правовідносин. Окрім того, відзначено, що у сфері публічних правовідносин примус застосовується значно частіше. Він є притаманною ознакою таких правовідносин, позаяк однією зі сторін у них є держава – «орган-монополіст» щодо застосування заходів примусу та сили. Отже, для більшої ілюстративності та слідуючи законам формальної логіки, розглядаючи темпорально-просторові особливості дії примусу в структурі правовідносин, аналізуємо різновиди відносин у сфері публічного права, якими є власне адміністративно-правові відносини, митні й податкові правові відносини, природоресурсні правові відносини, інформаційні правові відносини тощо. Отже, розглядаючи праксеологічний вимір державного примусу через призму його темпорально-просторових особливостей, автор аналізував галузеві види публічно-правових відносин: адміністративного, митного, податкового, природоресурсного (включно з екологічним) та інформаційного права. Урешті, основний інтерес полягав у видовому зрізі проблеми з'ясування превентивного (запобіжного) або ж припиняючого походження й характеру заходів, адже саме цей маркер має найближчий стосунок до тематики наукової розвідки.

Ключові слова: примус, суспільство, держава, громадянин, темпорально-просторові складники, правові цінності, правовідносини, філософія права.

PHILOSOPHICAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF STATE COERCION IN THE FRAMEWORK OF TEMPORAL-SPATIAL COMPONENTS

Syrovackyi Valerii Ivanovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Lawyer
(Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the philosophical and legal characterization of state coercion within the temporal and spatial components of legal relations, which made it possible to form an author's opinion according to which coercion as such is more inherent in

the sphere of public-legal relations than private law relations. Therefore, it is justified that in no circumstances does it preclude the possibility of an imperative action of law in civil and commercial legal relations (and such is undeniable, since liability in the contractual and binding law gives an indication of the possibility of the entry into force of imperative rules in the form of negative legal consequences responsibility). On the example of the contrast of volume and form, a comparative analysis of the rules of public and private law makes it possible to analyze the existing state of affairs, but at the same time points to the temporal and spatial features of different types of relationships. In addition, it is noted that coercion is used much more frequently in the field of public legal relations. It is an inherent feature of such legal relations, since one of the parties has a state – a “monopoly body” for the use of coercive and force measures. Thus, for greater illustrative purposes and following the laws of formal logic, considering the temporal and spatial peculiarities of coercion in the structure of legal relations, the types of relations in the field of public law are analyzed, which are actually administrative-legal relations, customs and tax legal relations, natural resources legal relations legal relations, etc. Therefore, considering the praxeological dimension of state coercion through the prism of its temporal and spatial peculiarities, the author analyzed branch types of public-legal relations: administrative, customs, tax, natural resources (including environmental) and information law. In the end, the main concern was the specific section of the problem of identifying preventive (preventive) or suspending the origin and nature of the measures, since this marker is closely related to the topic of scientific intelligence.

Key words: coercion, society, state, citizen, temporal and spatial components, legal values, legal relations, philosophy of law.

За критерієм часу дії правовідносини поділяються на довгострокові, термін яких часто не визначений узагалі та пов'язаний із тривалим процесом досягнення мети цих правовідносин, і короткострокові, які обмежені в часі, припиняючись із виконанням своїх обов'язків сторонами. За критерієм індивідуалізації правовідносини поділяються на загальні та конкретні, і публічному праву властиві переважно перші, позаяк для їх виникнення достатньо лише суб'єкта права й закону. За вольовим критерієм правовідносини поділяються на юридичні дії та юридичні події. Останні, позаяк перебувають поза волею людей, характеризуються стихійністю та невизначеністю темпорально-просторових особливостей [1, с. 116]. За видовою розгалуженістю публічні правовідносини варто поділяти на відносини у сфері адміністративного права, фінансового права, податкового, екологічного, земельного, інформаційного права.

Спробуємо розглянути кожен із видів, що є наслідком цієї класифікації.

У межах адміністративного права здійснюється чи не найбільший обсяг примусових заходів, порівняти його можна хіба з кримінальним примусом, проте чисельність останнього, як і кримінальних проваджень порівняно з адміністративними, на щастя, менша [2, с. 200]. Хоча що стосується виду адміністративного примусу, то він існує з метою забезпечення виконання громадянами вимог закону та приписів нормативно-правових актів. Завдяки йому існує можливість притягнення до адміністративної відповідальності. Варіативність адміністративно-правового примусу чи не найширша за своїм обсягом і коливається від особистісного й організаційного до майнового характеру тощо.

Разом із тим необхідність такої класифікації зумовлена такими завданнями: з'ясувати сутність усієї цієї найширшої кількості заходів примусу, завдань і цілей, що стоять перед ними; сформувати підстави для їх максимальної ефективізації; досконало їх вивчити в межах адміністративно-правової, теоретико-правової та філософсько-правової наук.

Мета статті полягає у філософсько-правовій характеристиці державного примусу в рамках темпорально-просторових складників правовідносин.

Різні проблеми реалізації чи задіяння державного примусу в межах полівимірності цього феномена вивчали відомі науковці, такі як В. Бліхар, А. Завальний, Л. Коваленко, А. Кирєєва, Т. Коломоєць, Р. Мельник, В. Настюк, В. Сгупенко, М. Требін, Л. Штраус та ін.

Загалом кажучи, заходи адміністративного примусу часто застосовуються для уникнення й усунення антисоціальних проявів, наприклад, масових заворушень, у які можуть трансформуватися акції громадянської непокори; для припинення адміністративного, а іноді й кримінального правопорушення або ж ліквідації наслідків такого тощо; для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили адміністративне правопорушення [3, с. 5]. Широта площини адміністративного права вказує на можливість і необхідність відмежування не лише заходів адміністративного примусу як запобіжного заходу від власне адміністративної відповідальності, а й на поділ у зв'язку із цим на тим, пов'язаний примус із правопорушенням чи ні. Наприклад, якщо масові заворушення безпосередньо пов'язані з порушенням закону та підпадають під категорію примусових заходів, услід за якими має місце настання юридичної відповідальності, то в разі з акціями громадянської непокори, які не є переступом закону, у низці випадків необхідним є вдаватися до запобіжних заходів адміністративного примусу, наприклад, з метою усунення ескалації конфліктів між соціальних груп тощо. Схожа ситуація спостерігається у правових ситуаціях, де має місце настання надзвичайної ситуації природного, техногенного чи військового характеру, в межах чого особи чи певні групи осіб можуть підлягати примусовому виселенню чи залученню до певних видів робіт і виконання повинностей тощо.

Наступним за чисельністю правовідносин і поширеністю застосування заходів примусу є митне право, що пов'язане з особливим режимом діяльності митних органів, основних засад функціонування митних режимів, порушенням митних правил тощо. Більше того, митні правовідносини характеризуються особливою ознакою просторового складника правовідносин. Ця особливість пов'язана з тим, що правовідносини у сфері митного права обов'язково пов'язані з аспектом перетину митного кордону, що передбачає певні правила. Окрім цього, цей тип правовідносин апріорі означає дотичність до іноземного елемента. Як відомо, у сфері митного права взагалі відсутній термін «адміністративний примус», проте на практиці його видовий спектр надзвичайно широкий та об'єднаний однією метою – дотримання правил ведення зовнішньоекономічної діяльності з метою регулярного поповнення державного бюджету. Іншими словами, мова йде про профілактику контрабанди та порушень митних правил за умови використання заходів адміністративного примусу.

Варто зазначити й про певну специфіку заходів державного примусу у сфері податкового права, яка зумовлена насамперед тим, що заходи адміністративного примусу в податковому праві є меншими за своєю кількістю, якщо порівнювати їх із заходами власне адміністративного примусу. Такий стан речей, імовірно, пов'язаний із особливостями сфери свого застосування й поширення, хоча, на думку низки авторів, не зайвим було б розширити перелік заходів адміністративного примусу власне запобіжного характеру, так відходячи від власне каральних посттоталітарних методів.

Особливою сферою правових відносин із погляду їх темпорально-просторових складників є так зване природоресурсне право – галузь, яка, на думку низки вчених, є новітнім узагальненим поняттям щодо поєднаного виокремлення низки галузей, таких як лісове, водне, земельне, повітряне, екологічне право – в єдину галузь, об'єднану одним предметом [4, с. 11]. І хоча на тему доцільності такого групування існують діа-

метрально протилежні точки зору, у ході дослідження зробити це актуально у зв'язку хоча б із тим уже, що для нас важливим є філософсько-правовий аспект проблеми примусу, а не видовий спектр цього типу правовідносин, їх нормативно-правова регламентація тощо. Оскільки сфера природокористування піддається чіткому державному управлінню, то, відповідно до цього, закріпленим є перелік заходів, у ході яких у межах природоресурсного права може бути задіяний державний примус. До переліку таких заходів належать регулювання кордонів адміністративно-територіальних одиниць, формулювання цілей і планів використання земель, надр тощо, питання ведення землеустрою та земельного кадастру, заходи щодо моніторингу й контролю за дотриманням законності в процесі природокористування, упровадження системи стимулів за раціональне природокористування й, навпаки, системи відшкодування зайвих витрат у процесів природокористування тощо.

Особливим у контексті новацій темпорально-просторових особливостей означеної сфери є комплекс правовідносин, що пов'язаний з інформаційним правом. Для нашої держави цей тип відносин є відносно новим у зв'язку з тим, що десятки років соціалістичного ладу та цензури спричинили нерозуміння людьми вимог нової реальності, зокрема, й у сфері грамотного поводження з інформаційними об'єктами.

Натепер уже не постає питання, чи є інформаційне право самостійною галуззю. Але ще декілька років тому вченими різних дисциплін розвивалася думка, є інформаційне право підгалуззю чи конституційного права (оскільки інформація є об'єктом цивільно-правової охорони), чи адміністративного права (у межах державного управління відповідними відносинами, а також гарантування схоронності безпекових правовідносин), або ж цивільного права (у сфері, яка стосується договірних прав, де предметом договору постає певна інформація). У цьому контексті, наприклад, А. Киреева відзначає, що інформаційні правовідносини є своєрідним науковим і нормативно-правовим синтезом, який дає змогу поєднувати в собі імперативність і диспозитивність засад правового регулювання, інтеграцію ринкового типу правовідносин поряд із правовідносинами державного регулювання за переважання першого типу відносин [5, с. 170].

Отже, завдяки інтегративному підходу до права та закону, що став популярним у XXI столітті, вдається відійти від поляризації права й закону між собою та, навпаки, прийти до усвідомлення необхідності наповнення поняття «закон» аксіологічним, ціннісним, натуралістичним сенсом, аналогічно наданню статусу «опозитивації» натуралістичним константам правового універсуму. Такі процеси є необхідними, позаяк без аксіологічного, ціннісного, натуралістичного наповнення право стає утилітарним, етатистичним засобом маніпуляції та силового свавілля, а право без «опозитивації», тобто переходу в нормативну площину, – аксіологічним, ціннісним, натуралістичним, є всього лише благородною, красномовною теорією, проте, на жаль, абсолютно мертвою.

Справді, аби право могло забезпечувати правопорядок і гарантувати громадську безпеку, воно має володіти певним арсеналом примусу. Цей примус неодмінно повинен базуватися на засадах і нормативно-правовому матеріалі, що, у свою чергу, базується на ідеалах природного права, у жодному випадку не переходити його межі [6, с. 88].

Сьогодні концепція праворозуміння скоріше інтегративна, аніж власне природно-правова. Сучасні дослідники права приділяють чільну увагу натуралістичним засадам як таким, що найбільш близькі та справедливі щодо людини, такі, що слугують ідеям невідчужуваності й абсолютності прав людини. Разом зі тим воно дає право протесту людині чи громаді проти несправедливості держави, необмеженого та необґрунтованого примусу. Фактично сучасну концепцію права варто вважати

інтегративною з переважанням природно-правової. Сучасним основним регулятором суспільних відносин є правовий закон – унікальний витвір поєднання природного та позитивного права, або ж конвенційне, нормативне джерело, наповнене аксіологічним, ціннісним змістом. І все ж, звісно, з огляду на інклюзивні тенденції всередині соціального життя, перевага в разі виникнення колізій, суперечностей, конфліктів між правом і законом надається праву.

Зрештою, такий стан речей автоматично детермінував важливість і первинність обов'язків понад правами. Проголосити ж первинність природних прав не можна, не проголосивши, що індивід у всіх відношеннях передує громадянському суспільству: так чи інакше, усі права громадянського суспільства чи держави похідні від прав, що первісно належать тій чи іншій людині. Людина поза її громадянською та соціальною належністю повинна розглядатися як апріорі досконала істота, а її бажання і стремління – основні й фундаментальні. Звісно, міркування про пошуки правильного суспільного ладу неможливі без надання переваг громадянському суспільству, проте це не означає автоматичного надання йому першості.

Правду кажучи, на нашу думку, найбільш наближене до сучасного розуміння поняття правового закону належить Е. Бьорку [7], який констатує свободу людини як найвищу цінність і визнає державу виправданою та доречною тоді, коли вони продукує нормативно-правовий матеріал, який максимально придатний для громадськості. Звісно, винятки були, є і будуть завжди. І до суб'єктів цих винятків цілком закономірно буде застосовувати державний примус.

Самі заходи примусу повинні бути належно регламентовані на законодавчому рівні, а також опиратися на згадані загальноцивілізаційні принципи права, такі як верховенство права, свобода, рівність, справедливість тощо. Якщо весь масив нормативно-правового матеріалу буде просякнутий їх духом, то й заходи примусу та правозастосування загалом будуть виключно правовими.

Підсумовуючи, варто зазначити, що новітнє українське інформаційне право, спрямоване на європейську інтеграцію, дає підстави вважати, що інформаційними правовідносинами є комплексні поліпредметні правові стосунки, що, ураховуючи недавні суспільні реалії, стрімко розвиваються, проте вже станом на сьогодні поєднують публічно-правові та приватноправові методи правового регулювання суспільних відносин у сфері національної інформаційної безпеки. Теоретичний аналіз наявних заходів дає змогу припустити, що вести мову про чіткий поділ розмежування заходів адміністративного примусу на заходи превенції, що настають як попередження внаслідок юридичних подій, і заходи припинення, що настають як протидія на правопорушення внаслідок юридичних дій. Ці заходи, на думку більшості авторів, є дієвими та спільномірними з наявною чи потенційною загрозою, тобто здатні дати адекватну відповідь. Утім можна вести мову й про їх удосконалення. Найпоширенішими серед цих методів є штрафи, відклики ліцензій, призупинення дій, попередження тощо.

Розглядаючи праксеологічний вимір державного примусу через призму його темпорально-просторових особливостей, ми вдалися до аналізу галузевих видів публічно-правових відносин: адміністративного, митного, податкового, природоресурсного (включно з екологічним) та інформаційного права. Базовий інтерес для нас становив видовий зріз проблеми з'ясування превентивного (запобіжного) або ж припиняючого походження й характеру заходів, адже саме цей маркер має найближчий стосунок до тематики дослідження. Характер адміністративного заходу державного примусу давав підстави прослідкувати зв'язок із юридичними подіями або юридичними діями – вольовим фактором, що пов'язаний із правовою природою правовідносин через відмежування впливу обставин від впливу людини.

Список використаних джерел:

1. Завальний А. Юридичні факти: історичні та сучасні аспекти розуміння. *Право України*. 2006. № 1. С. 113–116.
2. Коломоець Т.О. Адміністративний примус у публічному праві: теорія, досвід, практика реалізації : монографія. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.
3. Ступенко В.В. Заходи запобігання та припинення адміністративних правопорушень на транспорті органами Державної автомобільної інспекції МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 17 с.
4. Коваленко Л.П. Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища : автореф. дис.. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 18 с.
5. Кирєєва А. Інформаційне право: стан та перспективи розвитку в Україні. *Право України*. 2004. № 5. С. 169–171.
6. Штраус Л. Естественное право и история. Москва, 2007. 312 с.
7. Бёрк Є. Правление, политика и общество. Москва : Канон-пресс, 2001. 254 с.